

WYBÓR TEKSTÓW Z DZIEJÓW JĘZYKA POLSKIEGO

Do połowy XIX w.

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

WYBÓR TEKSTÓW
Z DZIEJÓW
JĘZYKA POLSKIEGO

Do połowy XIX w.

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

WYBÓR TEKSTÓW
Z DZIEJÓW
JĘZYKA POLSKIEGO

Do połowy XIX w.

pod redakcją naukową
Marka Cybulskiego

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO
2015

Marek Cybulski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Polskiej
Katedra Historii Języka Polskiego, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

Danuta Bienkowska, Anetta Gajda, Danuta Kowalska, Anna Lenartowicz, Anita Pawłowska
Magdalena Pietrzak, Jagna Świdarska, Anna Tomecka-Mirek, Elżbieta Umińska-Tytoń
Ewa Woźniak, Rafał Zarebski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Instytut Filologii
Polskiej, Katedra Historii Języka Polskiego, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

Stanisław Borawski, Magdalena Hawrysz, Magdalena Jurewicz-Nowak, Irmina Kotlarska
Iwona Pałucka-Czerniak, Dorota Szagun – Uniwersytet Zielonogórski, Wydział Humanistyczny
Instytut Filologii Polskiej, Zakład Historii i Pragmatyki Języka Polskiego
65-762 Zielona Góra, al. Wojska Polskiego 69

Marzanna Uździcka, Anna Wojciechowska – Uniwersytet Zielonogórski, Wydział Humanistyczny
Instytut Filologii Polskiej, Zakład Komunikacji Językowej
65-762 Zielona Góra, al. Wojska Polskiego 69

RECENZENT

Bogdan Walczak

REDAKTORZY WYDAWNICTWA UŁ

Joanna Balcerak, Bożena Tkacz

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Lukasz Orzechowski

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/voronin-76

Praca naukowa finansowana w ramach programu ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2014

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2015

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2015

Wydanie I. W.06700.14.0.I

Ark. wyd. 37,1; ark. druk. 39,375

ISBN 978-83-7969-426-6 (wersja papierowa)
ISBN 978-83-7969-555-3 (wersja elektroniczna)

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

SPIS TREŚCI

Tom 1

WSTĘP	11
1. Dobór tekstów	12
2. Sposób prezentacji	16
Układ tekstów	16
Tytuły	16
Pisownia. Zasady transliteracji i symbole edytorskie	17
Symbole edytorskie	19
Przypisy dolne	20
Komentarze	20
Słowniki	22
Indeks	22
3. Autorstwo	23
1. <i>Bulla gnieźnieńska</i> (1136)	25
2. <i>Kazania świętokrzyskie</i> (XIV w.)	27
3. <i>Krystus zmartwychwstał je</i> (1365)	31
4. [<i>Roty sądowe z Wielkopolski</i>] (1387–1400)	32
5. <i>Psalterz floriański</i> (1398–1399)	35
6. <i>Bogurodzica</i> (początek XV w.)	38
7. <i>Kazania gnieźnieńskie</i> (początek XV w.)	39
8. Przeclaw Słota, <i>Wiersz o chlebowym stole</i> (początek XV w.)	43
9. <i>Psalterz floriański (część III)</i> (początek XV w.)	47
10. <i>Cantilena inhonesta</i> (1416 lub 1417)	49
11. [<i>List miłosny</i>] (ok. 1428)	50
12. <i>Kodeks Świętosława</i> (1449)	51
13. <i>Żywot świętego Błażeja</i> (koniec 1. połowa XV w.)	55
14. <i>Biblia królowej Zofii</i> (1455)	58
15. <i>Kazanie na dzień Wszech Świętych</i> (połowa XV w.)	61
16. <i>Pieśń o zabiciu Andrzeja Tęczynskiego</i> (1462–1463)	64
17. <i>Lament świętokrzyski</i> (ok. 1470)	66
18. Jakub Parkosz, <i>Traktat o ortografii polskiej</i> (ok. 1470)	68
19. <i>Modlitwy codzienne</i> (1475)	71
20. <i>Modlitwy Wacława</i> (między 1476 a 1489)	72
21. <i>Ortyłe magdeburskie</i> (ok. 1480)	75
22. <i>Chytrze bydlą z pany kniecie...</i> (ok. 1483)	76
23. <i>Psalterz puławski</i> (koniec XV w. lub 1. ćwierć XVI w.)	77
24. <i>Rozmyślanie przemyskie</i> (początek XVI w.)	80

25. <i>Reguła zakonu św. Klary</i> (początek XVI lub przełom XV i XVI w.)	86
26. <i>Modlitwy codzienne</i> (początek XVI w.)	91
27. Jan Konarski, <i>Mowa powitalna</i> (między 1512 a 1515)	92
28. Biernat z Lublina, [<i>Przypowieści</i>] (1522)	93
29. [<i>Rozmówki polsko-niemieckie</i>] (1523)	95
30. [<i>Przepisy</i>] (1. połowa XVI w.)	96
31. Walenty Wróbel, <i>Żołtarz Dawida Proroka</i> (1528)	98
32. Stanisław Kucieński, <i>List do Mikołaja Szydłowieckiego</i> (1529)	102
33. <i>List do burmistrza i rajców miasta Bardiowa</i> (1530)	103
34. Olbracht Gasztołd, <i>List do Mikołaja Nipszyca</i> (1531)	104
35. Stefan Falimirz, <i>O ziołach i mocy ich...</i> (1534)	105
36. Andrzej Glaber, <i>Problemata Aristotelis</i> (1535)	106
37. Zygmunt I Stary, <i>List do Jakuba Wilamowskiego</i> (1539)	109
38. Walenty Wróbel, <i>Żołtarz Dawidow</i> (1539)	111
39. <i>Ludycyje wieśne</i> (1543)	115
40. <i>Sprawa chędogo o męce Pana Chrystusowej</i> (1544)	118
41. <i>Historia trzech króli</i> (1544)	121
42. <i>Ewangelia Nikodema</i> (1544)	123
43. Mikołaj Rej, <i>Psalterz Dawidow</i> (przed 1548?)	126
44. Mikołaj Radziwiłł Czarny, <i>List do brata</i> (1547)	130
45. Bartłomiej Groicki, <i>Porządek sądów...</i> (1558–1559)	133
46. Jakub Lubelczyk, <i>Psalterz Dawida</i> (1558)	136
47. [<i>Zeznanie w procesach</i>] (1559)	142
48. Mikołaj Rej, <i>Przypowieści przypadłe...</i> (1562)	144
49. <i>Lustracja miasta Bolimowa</i> (1564)	148
50. Bartłomiej Groicki, <i>Artykuły prawa majdeburskiego</i> (1565)	153
51. Łukasz Górnicki, <i>Dworzanin polski</i> (1566)	156
52. Stanisław Grzepski, <i>Geometria...</i> (1566)	162
53. Bartłomiej Groicki, <i>Tytuły prawa majdeburskiego</i> (1567)	164
54. [<i>Faktura i korespondencja kupiecka</i>] (1568–1569)	167
55. Mikołaj Rej, <i>Żwierciadło</i> (1567–1568)	169
56. Mikołaj Sep Szarzyński, <i>Wiersze</i> (między 1568 a 1581)	174
57. Marcin Czechowic, <i>Summariusz Nowego Testamentu</i> (1570)	175
58. Marcin Białobrzeski, <i>Kazanie na pogrzebie Zygmunta Augusta</i> (1574)	180
59. H. C. Agrippa / Maciej Wirzbęta, <i>O ślachtetności a zacności płci niewieściej</i> (1575)	185
60. Jan Kochanowski, <i>Przy pogrzebie rzecz</i> (1577)	187
61. Jan Kochanowski, <i>Odprawa posłów greckich</i> (1578)	189
62. Marcin Czechowic, <i>Trzech dni rozmowa...</i> (1578)	192
63. Jan Kochanowski, <i>Psalterz Dawidow</i> (1579)	198
64. Marcin Czechowic, <i>Respons na skrypt...</i> (1581)	201
65. Paweł Szczerbic, <i>Speculum saxonum...</i> (1581)	203
66. Marcin Czechowic, <i>Zwierściadłko panienek chrystyjańskich</i> (1582)	208
67. Marcin Czechowic, <i>Epistomium na wędzidło...</i> (1583)	211
68. Jan Kochanowski, <i>Treny</i> (1583)	214
69. Jan Kochanowski, <i>Fraszki</i> (1584)	217
70. [<i>Wiersz mieszczański</i>] (ostatnia ćwierć XVI w.)	221
71. Sebastian Grabowiecki, <i>Sonet</i> (1590)	223
72. Marcin Łaszcz, <i>Pogrom lewartowski</i> (1592)	224
73. Łukasz Górnicki, <i>Raczył</i> (1598)	233

74. Jakub Wujek, <i>Psalmy 50 (51) i 137</i> (1599)	236
75. Jan Karol Chodkiewicz, [<i>Listy</i>] (przełom XVI i XVII w.)	241
76. <i>Barwiczka dla ozdoby twarzy</i> ... (1605)	243
77. Stanisław Stadnicki, <i>Votum na zjeździe lubelskim</i> (1606)	246
78. [<i>Świadectwa cudownych uzdrowień</i>] (1612–1637)	250
79. Nicolaus Volckmar, <i>Viertzig Dialogi</i> (1612)	252
80. <i>Rożność nacyj, z ich własnościami</i> (1614)	258
81. [<i>Wiersze sowiżrzańskie</i>] (1615)	263
82. [<i>Umowa kupna-sprzedaży</i>] (1616)	266
83. Mateusz Bembus, <i>Kometa, to jest pogroźka</i> ... (1619)	267
84. Jan Karol Chodkiewicz, <i>Mowy do wojska pod Chocimiem</i> (1621)	270
85. [<i>Dekret sądu starościńskiego i przysięga</i>] (1622)	273
86. [<i>Protokół rozprawy przed sądem miejskim</i>] (1624)	274
87. [<i>Testament mieszczańki</i>] (1624)	279
88. Jan Brożek, <i>Gratis abo dyskurs</i> ... (1625)	280
89. Walerian Nekanda Trepka, <i>Liber generationis plebeanorum</i> ... (2. ćwierć XVII w.)	284
90. Walerian Nekanda Trepka, <i>Proemium</i> ... (2. ćwierć XVI w.)	287
91. [<i>Ćwiczenia uczniowskie</i>] (1628)	289
92. Jerzy Ossoliński, [<i>Mowa pożegnalna marszałka izby poselskiej</i>] (1631)	290
93. <i>Jurament podwojewódzego</i> (1631)	292
94. Wojciech Dębolecki, <i>Wywod jedynowłasnego państwa świata</i> ... (1633)	293
95. Jacek Mijakowski, [<i>Kazanie przy rozdawaniu kołody</i>] (1637)	298
96. Adam Grodziecki, [<i>Mowa weselna – dziękowanie za pannę</i>] (1637)	301
97. Fridrich Ledck, [<i>Kwiit</i>] (1642)	304
98. Krystyna Gieysztorowa, [<i>Testament ziemianki</i>] (1647)	305
99. Iwan Teteruk, [<i>List do syna</i>] (1649)	308
100. Marcin Smogulecki, [<i>Zaproszenie na pogrzeb</i>] (1650)	309
101. Andrzej Maksymilian Fredro, [<i>Odpowiedzi posłom</i> ...] (1652)	310
102. Janusz Radziwiłł, [<i>List do służki</i>] (1655)	314
103. [<i>Pozew sądowy</i>] (1658)	316
104. Jerzy Niemierzyc, <i>Mowa do króla</i> (1659)	317
105. Błażej Lipowski, <i>Piechotne ćwiczenie</i> ... (1660)	321
106. Jan Andrzej Morsztyn, <i>Do trupa sonet</i> (1661)	323
107. Jan Kazimierz, [<i>Uniwersał przedsejmowy</i>] (1666)	324
108. Jan III Sobieski, <i>Mowa in Senatus Consilio</i> (1681)	327
109. Stanisław Czerniecki, <i>Zebranie potraw</i> (1682)	329
110. Kazimierz Sapieha, <i>Podziękowanie</i> (1682)	331
111. Jan III Sobieski, [<i>List do Marii Kazimiery</i>] (1683)	333
112. Stanisław Solski, <i>Geometra polski</i> ... (1683)	337
113. [<i>Wyrok sądu miejskiego</i>] (1689)	340
114. Jan Chryzostom Pasek, <i>Pamiętniki</i> (ok. 1690–1695)	342
115. Wojciech Tylkowski, <i>Część czwarta fizyki</i> (1692)	349
116. Jakub Boczyłowic, [<i>Wzory listów</i>] (1694)	352
117. <i>Rejestr wydatku</i> (1694)	355
118. Jan III Sobieski, <i>Mowa in Senatus Consilio</i> (1695)	355
119. [<i>Protokoły sądu wójtowskiego m. Opola</i>] (1698)	358
120. [<i>Protokół posiedzenia rady Tarnowskich Gór</i>] (1700)	362
121. Elżbieta Sieniawska, [<i>Listy</i>] (1700–1707)	363
122. F. W. de Kijau, <i>Obwieszczenie</i> (1712?)	367

123. [Wzory mów weselnych] (1712)	368
124. Cyprian Sapecki, <i>Kazanie o Najświętszej Pannie</i> (1720)	370
125. August II Mocny, <i>Uniwersał przedsejmowy</i> (1720)	373
126. [Protokoły sądu wójtowskiego Opola] (1721)	375
127. [Protestacja] (1722)	378
128. Wawrzyniec Różyński, <i>Nowenny opisanie</i> (1723)	379
129. Antoni Widenski, [List do Elżbiety Sieniawskiej] (1724)	381
130. [Protokół sprawy o czary] (1724)	383
131. Józef Fontana, [List do Elżbiety Sieniawskiej] (1725)	385
132. [Testament mieszczański] (1726)	386
133. Elżbieta Sieniawska, [Wypuszczenie karczmy w arendę] (1728)	388
134. Elżbieta Sieniawska, [Uniwersał] (1728)	390
135. Józef Woronicz, [List] (1728)	392
136. <i>Zwierciadło [...] przymiotów...</i> (1728)	393
137. <i>Glejł</i> (1733)	398
138. August III, [Mandat królewski] (1735)	399
139. Hilarion Fałęcki, <i>Wojsko [...] afektów</i> (1739)	400
140. [Protół posiedzenia rady Tarnowskich Gór] (1740)	404
141. Stanisław Konarski, [List do Józefa Sapięhy] (1740)	405
142. [Tytułatura kancelarii królewskiej] (1745)	407
143. [Protokół posiedzenia cechu] (1748)	409
144. Marcin Matuszewicz, <i>Diariusz życia mego</i> (od 1754)	410
145. [Protokół z posiedzenia cechu] (1755)	415
146. Benedykt Chmielowski, <i>Nowe Ateny</i> (1756)	417
147. <i>Mowa posła na sejmie</i> (ok. 1760)	425
148. [Akt kupna – sprzedaży] (1763)	426
149. Stanisław Konarski, <i>List do szlachty sejmikowej</i> (1764)	427
150. Józef Andrzej Załuski, <i>Objaśnienie błędami zabobonów zarażonych</i> (1766)	429
151. [Ignacy Krasicki], [Arykuł o sposobach wydoskonalenia języka] (1766)	432
152. Franciszek Bohomolec, <i>Ceremoniant</i> (1767)	434
153. Jakub Lanhans, [Dziennik podróży] (1768)	438
154. Tadeusz Krusiński [J. E. Minasowicz], <i>Pragmatografia de legitimo usu...</i> (1769)	441
155. <i>Wiadomość ciekawa</i> (1769)	443
156. [Ogłoszenie] (1774)	447
157. [Protokół posiedzenia cechu] (1777)	448
158. Franciszek Dionizy Kniaźnin, <i>Erotyki</i> (1779)	451
159. <i>Respons pewnej damy...</i> (1779)	454
160. Onufry Kopczyński, <i>O pisaniu głosek</i> (1780)	456
161. Franciszek Zabłocki, <i>Fircyk w zalotach</i> (1781)	458
162. Julian Antonowicz, <i>Mowa z okoliczności uroczystego obchodu...</i> (1783)	463
163. [Wiadomości prasowe] (1784)	466
164. <i>Kwit z podymnego</i> (1784)	468
165. Adam Naruszewicz, <i>Diariusz podróży Najjaśniejszego Stanisława Augusta...</i> (1784)	469
166. Ks. Laskowski, [Mowa powitalna] (1784)	473
167. Stanisław Trembecki, <i>Gość w Heilsbergu</i> (1784)	474
168. <i>Regulamen egzercerunku...</i> (1786)	477
169. Stanisław Staszic, <i>Edukacja</i> (1787)	480
170. [Księga cudów i intencji mszalnych] (1788–1802)	484
171. Józef Kossakowski, <i>Ksiądz pleban</i> (1788)	486

172. Ustawa rządowa [...] 3 maja (1791)	488
173. Michał Potulicki, <i>Dziennik na rok 1794</i> (1794)	489
174. [Ogłoszenia i listy gończe] (1794)	492
175. <i>Odezwa Komisji Porządkowej Powiatu Grodzieńskiego</i> (1794)	496
176. <i>Zarządzenie Komisji Porządkowej Powiatu Grodzieńskiego</i> (1794)	498
177. Hugo Kołłątaj, <i>Uwagi nad snami...</i> (1796)	500
178. Stanisław Szymański, <i>Wzory biletów, listów...</i> (1797)	503
179. <i>Pieśń wasalów pruskich</i> (1798)	506
180. <i>List miejski</i> (1799)	507
181. <i>Uwaga nad czuciem jestestwa</i> (początek XIX w.)	509
182. Franciszek Jelski, [<i>List do Kajetana Oskierczyny</i>] (1802)	510
183. <i>Przeżnanie Niemców z Warszawy</i> (1806)	512
184. Franciszek Karpiński, <i>Psalm 50</i> (1806)	513
185. Julian Antonowicz, <i>Kazanie</i> (1807)	515
186. Onufry Kopczyński, <i>Prawidła przystoyności...</i> (1810)	519
187. [Obwieszczenia urzędowe] (1810)	522
188. Kajetana Oskierczyna, [<i>List do Mikołaja Gadomskiego</i>] (1811)	523
189. [<i>Mianowanie na stopień oficerski</i>] (1812)	524
190. Ignacy Lubicz Czerwiński, <i>Skazówka listowa...</i> (1812)	525
191. Jan Śniadecki, <i>O języku narodowym w matematyce</i> (1813)	527
192. Jan Śniadecki, <i>O języku polskim</i> (1814)	530
193. Julian Antonowicz, <i>Dziennik nauczyciela domowego</i> (1814–1823)	534
194. <i>Zbiór komendnych wyrazów</i> (1815)	537
195. L. Gaultier, St. Borodzicz, <i>Rysy charakterystyczne złego wychowania</i> (1817)	539
196. <i>Obwieszczenia</i> (1818)	541
197. [Ogłoszenie prasowe] (1818)	542
198. <i>Zapozew edyktalny</i> (1818)	543
199. Józef Mroziński, <i>Oblężenie i obrona Saragossy...</i> (1819)	544
200. [Ogłoszenia] (1820)	547
201. Alojzy Feliński, <i>Barbara Radziwiłłówna</i> (1820)	551
202. Adam Mickiewicz, <i>Lilie</i> (1822)	553
203. J. Hauteperre, Wojciech Sitkiewicz, <i>Sztuka pisanja listów</i> (1822)	557
204. Ignacy Bobiatyński, <i>O nabijaniu sztucca</i> (1823)	559
205. Józef Mroziński, <i>Odpowiedź na [...] recenzję</i> (1824)	560
206. [Ogłoszenia prasowe] (1824)	565
207. [<i>Mianowanie na stopień oficerski</i>] (1812)	566
208. <i>Kwit Magazynu Drewnego</i> (1826)	567
209. Adam Mickiewicz, <i>Sonety krymskie</i> (1826)	568
210. Hieronim Kajsiewicz, [<i>Ćwiczenie studenckie</i>] (1829)	570
211. Jan Nepomucen Kamiński, <i>Czy nasz język jest filozoficzny?</i> (1830)	572
212. Kajetana Oskierczyna, [<i>Polecenie wypłaty</i>] (1830)	575
213. <i>Doniesienia</i> (1831)	576
214. [Ogłoszenia prasowe] (1831)	577
215. Emilia Plater, [<i>Oświadczenie</i>] (1831)	578
216. Aleksander Fredro, <i>Zemsta</i> (1834)	579
217. Adam Mickiewicz, <i>Pan Tadeusz</i> (1834)	581
218. <i>O C. K. szybko-wozie...</i> (1835)	586
219. Juliusz Słowacki, <i>Testament mój</i> (1839/1840)	587
220. <i>Podział pierścienia Saturnowego</i> (1839)	590

221. Michał Starzewski, [Traktat o szermierce] (ok. 1840)	590
222. Juliusz Słowacki, <i>Beniowski</i> (1841)	593
223. <i>Wieści z teatru</i> (1841)	596
224. L. Wo...ski, [Recenzja teatralna] (1841)	597
225. [Wiadomości prasowe] (1841)	597
226. Juliusz Słowacki, <i>Anioły stoją na rodzinnych polach...</i> (1841)	598
227. Hieronim Kajsiwicz, <i>O rządach Opatrzności. Kazanie...</i> (1842)	599
228. [Adres posłów polskich do króla Prus] (1843)	601
229. Michał Korzeniowski, <i>Nowy sekretarz powszechny...</i> (1843)	602
230. [Ogłoszenie] (1843)	604
231. <i>Roztrzęsanie sumienia</i> (1845)	604
232. Zygmunt Krasiński, [List do Izabelli Sanguszkowej] (1846)	607
223. [Ludwik Mierosławski], <i>Regulamin piechoty, kawalerii i artylerii...</i> (1846)	609
234. Juliusz Słowacki, <i>Wielcyśmy byli i śmieszniśmy byli...</i> (1846)	611
235. Kornel Ujejski, <i>Pieśni Salomona</i> (1846)	613
236. Stanisław Jachowicz, <i>Rozmowy matki z Józią</i> (1846)	617
237. Kornel Ujejski, <i>Kwiaty bez woni</i> (1848)	619
238. [Anegdota] (1848)	623
239. Władysław Majewski, [Notatki z wykładu <i>Chemia i technologia</i>] (1848–1850)	623
240. <i>Uwiedomienie</i> (1848)	627
241. [Teksty prasowe] (1849)	628
242. [Nekrologi z prasy poznańskiej] (1850)	631

WSTĘP

Przedstawiamy uporządkowany chronologicznie zbiór tekstów polskich – od najstarszych po współczesne – opatrzone aparatem naukowym, komentarzami, słownikami, indeksem osobowym i rzeczowym – dokumentujący zjawiska historycznojęzykowe na przestrzeni całości dziejów języka polskiego.

Sądzymy, że niniejsza edycja umożliwi historykom języka śledzenie przemian w płaszczyźnie fonetycznej, gramatycznej i leksykalnej, a także w ortografii. Daje ponadto możliwość rozpatrywania na materiale diachronicznym zjawisk komunikacji językowej (np. układu nadawczo-odbiorczego) i szerzej pragmatyki historycznej. Dostarcza materiału świadczącego o ewolucji gatunków (w aspekcie pragmatycznym, stylistycznym, strukturalnym), o przemianach stylów funkcjonalnych, społecznych odmian języka, świadomości językowej i wiedzy o języku, sytuacji językowej w Polsce, polityki językowej itd. Winna ukazać zmieniające się sposoby używania języka w obrębie różnego rzędu wspólnot komunikatywnych, tworzenie się i przemiany wzorów zachowań językowych w ich wielostronnym uwarunkowaniu.

Edycja może mieć wartość nie tylko dokumentacyjną, ale i analityczną, a to ze względu na wspomniane komentarze do tekstów.

Publikacja nie powtarza zakresem i sposobem wydania tego, co zawarte jest w dotychczasowych chrestomatiach Stefana Vrtela-Wierczyńskiego¹, Wiesława Wydry i Wojciecha R. Rzepki², Waclawa Twardzika³, Witolda Taszyckiego⁴, a także Teresy Skubalanki, Marii Wojtak i Jerzego Bartmińskiego⁵. Natomiast pomyślana jest jako podobna do *Wyboru...* Stanisława Borawskiego i Antoniego Furdala⁶ i mogąca go zastąpić, bo również obejmuje teksty z całych dziejów języka i z głównych jego odmian.

¹ S. Vrtel-Wierczyński, *Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do roku 1543*, Lwów 1930 i wyd. nast.

² W. Wydra, W. R. Rzepka, *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.

³ *Biblioteka zabytków polskiego piśmiennictwa średniowiecznego*, red. W. Twardzik, płyta DVD, Kraków 2006.

⁴ W. Taszycki, *Najdawniejsze zabytki języka polskiego*, Kraków 1927 i wyd. nast., t e n ż e, *Wybór tekstów staropolskich XVI–XVIII wieku*, Warszawa 1955 i wyd. nast.

⁵ *Wybór tekstów nowopolskich XVIII–XX w.*, Lublin 1978, cz. 1 i 2 – T. Skubalanka i M. Wojtak, cz. 3 – J. Bartmiński.

⁶ S. Borawski, A. Furdal, *Wybór tekstów do historii języka polskiego*, Warszawa 1980.

Co prawda w ostatnim czasie pojawiły się liczne wydania elektroniczne zabytków językowych, jednak zazwyczaj albo w transkrypcji uproszczonej, albo w formie skanów. Skany, zwłaszcza tekstów najstarszych, utrudniają ich wykorzystanie dla celów badawczych, a transkrypcja uproszczona dyskwalifikuje je jako źródło i podstawę szczegółowych studiów historycznojęzykowych. Dlatego niniejszy projekt zakładał transliterację i digitalizację tekstów.

Od publikacji ostatniego dużego wyboru zestawiającego teksty polskie ze wszystkich epok upłynęło już 30 lat. Zaszła więc potrzeba udokumentowania ostatniego trzydziestolecia, które przyniosło ogrom zjawisk związanych zwłaszcza z pojawieniem się nowych mediów. Ponadto żadna wydana dotąd duża chrestomatia nie mogła odzwierciedlić przyrostu wiedzy spowodowanego rozwojem takich zwłaszcza dyscyplin językoznawczych, jak socjolingwistyka, pragmalingwistyka lub genologia lingwistyczna.

Przedstawiany tu *Wybór...* ma cel naukowy (bo może stanowić źródło albo przynajmniej zachętę do badań językoznawczych), przede wszystkim jednak – dydaktyczny. Ma służyć pomocą studentom i pracownikom filologii polskiej w studiowaniu i nauczaniu historii języka narodowego – nauki badającej zmienne w czasie relacje między językiem a kulturą (lub ściślej: między językiem a innymi elementami kultury); traktującej język jako konieczny, integralny składnik i nośnik kultury symbolicznej, jej wytwór i zarazem czynnik ją współtworzący.

Choć nie było naszym celem zastąpienie specjalistycznych wyborów tekstów najstarszych: Vrtela-Wierczyńskiego, Wydry i Rzepki oraz Twardzika (bo objętość publikacji, i tak już duża, rozrósłaby niepomierne), niniejsza książka może też służyć ilustracji zjawisk przedstawianych na zajęciach gramatyki historycznej języka polskiego. Da się zastosować do zajęć z różnych innych przedmiotów, w zależności od programu danej uczelni: stylistyki, retoryki, leksykologii itd., także dialektologii, bo są tu również teksty gwarowe lub gwarą silnie nasycone, nie tak co prawda liczne, by systematycznie ilustrowały osiągnięcia dialektologii opisowej (dialektografii), jednak w liczbie wystarczającej do poznania dawnego zróżnicowania regionalnego.

1. DOBÓR TEKSTÓW

Niniejsza chrestomatia zawiera teksty rozmaite. Są w niej zabytki należące do kanonu, wielokrotnie wydawane, chciałoby się powiedzieć „powszechnie znane”, bez których jednak chrestomatii „niepodobna sobie wyobrazić”. Dotyczy to oczywiście przede wszystkim epoki najstarszej, z której przetrwało tekstów tak mało, że każdy z nich ma wartość nieoszacowaną. Mimo to i one musiały podlegać selekcji. Przedstawiając, niejako z obowiązku, teksty kanoniczne, bierzemy zresztą pod uwagę często słyszane zdanie, że zbiór „tekstów powszechnie

znanych” jest już zbiorem pustym (nawet dla studentów polonistyki), chyba że są to teksty kultury masowej. Większość tekstów średniowiecznych przejęliśmy z dotychczasowych najlepszych wydań krytycznych, w tym przede wszystkim z płyty DVD *Biblioteka zabytków polskiego piśmiennictwa średniowiecznego* pod red. Waława Twardzika.

Świętej pamięci Panu Prof. Waławowi Twardzikowi składaliśmy podziękowanie za zgodę na takie wykorzystanie edycji elektronicznej zabytków staropolskich, której był redaktorem. Niestety nie doczekał On wydania niniejszego *Wyboru...*

Przedstawiamy też teksty znane już tylko z edycji w mało dostępnych i niskonakładowych publikacjach specjalistycznych; funkcjonujące w obiegu naukowym, ale np. niezbędne tu ze względu na możliwość nowych interpretacji.

Pokazujemy również teksty dotąd niepublikowane, a trudno dostępne, bo np. zachowane w jednym rękopiśmiennym egzemplarzu archiwalnym – te możliwe w całości lub w dłuższych fragmentach.

Uwzględnione też zostały teksty nagrane na taśmie magnetofonowej oraz utrwalone za pomocą nowszych środków elektronicznych. W ten sposób pokazane są np. autentyczne rozmowy i inne gatunki potoczne, w których grają rolę zjawiska parajęzykowe i pozajęzykowe.

Kilka tekstów, ze względu na ich rozmaite walory, mogliśmy przejąć z *Wyboru...* Stanisława Borawskiego i Antoniego Furdala, za co niniejszym autorom składamy podziękowanie.

Udział poszczególnych epok:

	Według liczby tekstów (kolekcji tekstów) (w %)	Według liczby znaków (w %)
Do końca XV w.	4	5
XVI w. – poł. XVIII w.	20	26
Poł. XVIII – pocz. XX w.	27	32
1914–1944	14	11
Czasy po II wojnie światowej	29,5	26
1945–1989	16,5	14
po 1989	13	12
Razem	100	100

Materiał jest tak dobrany, aby umożliwił obserwację i komentarz w co najmniej trzech aspektach.

1. Teksty jako utrwalone świadectwa językowych zachowań społecznych. Jako takie są opatrzone komentarzami charakteryzującymi rolę komunikacyjne nadawcy, odbiorcy (lub adresata), ich status społeczny, łączącą ich relację, typ kontaktu, typ sytuacji, cel, intencję, gatunek wypowiedzi itp. czynniki, które warunkowały dany akt mowy – w takim zakresie, w jakim elementy te są nam dostępne i znane.

2. Teksty jako świadectwa sytuacji językowej, które czytać można głównie po to, by poznać zawarte w nich (także *explicite*) informacje o sytuacji polszczyzny w danym miejscu i czasie.

3. Teksty jako świadectwo ewolucji systemu gramatycznego i leksykalnego.

Staraliśmy się, by nasza książka, obejmująca całość piśmiennictwa, ogarnęła różne odmiany polszczyzny historycznej i współczesnej – i w związku z tym, by pokazała też różne typy tekstów. Zasięg tej różnorodności ograniczony był dbałością o możliwy do przyjęcia rozmiar całości.

Spośród głównych stylów funkcjonalnych powinien być dla wszystkich epok reprezentowany **potoczny** (rozumiany jako podstawowy, centralny, uniwersalny – używany codziennie dla celów przeważnie komunikatywnych). Choć rzeczą trudną jest śledzić przeszłość potocznej mówionej odmiany języka (cóż bowiem naprawdę wiemy np. o codziennych rozmowach ze średniowiecza?), to jednak pewne pojęcie o nich dają też stare przekazy pisane, np. listy, pamiętniki, dialogi stylizowane na rozmowy potoczne. Z nowszych czasów mamy, oprócz pisanych, także np. wypowiedzi utrwalone na taśmie magnetofonowej lub przy użyciu kamery wideo.

Dość bogato przedstawia się udział odmiany **urzędowej** (kancelaryjnej) i prawnej w różnych odmianach – m.in. dlatego, że urzędowe użycie języka stanowi o jego pozycji jako języka państwa. Szczególnie ważne było to w latach 1795–1918. *Wybór...* zawiera więc różne teksty z tego zakresu, zawsze liczne i dla społeczności istotne: od rot przysięg sądowych, poprzez protokoły różnych czynności oficjalnych, np. rozpraw sądowych, po wyroki, uniwersały, arengi lub preambuły konstytucji, obwieszczenia władz, umowy kupna-sprzedaży i in.

Odmiana **naukowa** zbyt późno się pojawiła, by mogły ją odpowiednio reprezentować teksty z epoki najwcześniejszej. Wybraliśmy teksty z trzech dziedzin: z nauk matematycznych (szczególnie geometrii), z nauk przyrodniczych (chemia, biologia) oraz z nauk humanistycznych – tu głównie filologia (np. wstępy do przekładów biblijnych XX w.), zwłaszcza językoznawstwo reprezentowane z reguły przez teksty najwybitniejszych polskich uczonych. Są też liczne teksty popularyzujące naukę.

Wśród innych **gatunków użytkowych** są listy różnego rodzaju (od oficjalnych po intymne), modlitwy z różnych epok (jednak modlitwy codzienne

tylko w wersjach najdawniejszych), przemówienia (mowy, oracje), gatunki publicystyczne i/lub uprawiane w środkach masowego przekazu: felietony, artykuły i wiadomości prasowe, wywiady, recenzje, ogłoszenia, reklamy itd.

Osobne zagadnienie to udział **stylu artystycznego** i literatury „pięknej” – niezależnie od tego, czy teksty literackie uważać będziemy za „koronę stworzenia” czy za teksty zgoła dewiacyjne. Użycie języka w literaturze jest bardziej niż w piśmiennictwie użytkowym czy w mowie żywej przykryte specyficzną konwencją i zazwyczaj znacznie się różni od użycia „zwykłego”. Wprawdzie póki język żyje, co jakiś czas dochodzi do odrzucenia skostniałych konwencji i zbliżenia do mowy „codziennej”, „potocznej”, ale to w istocie zastąpienie jednej konwencji literackiej inną.

Tekstów literackich nie jest tu może tyle, ile można było oczekiwać. Wzięliśmy bowiem pod uwagę to, że studenci polonistyki dysponują już licznymi wypisami – realizacjami gatunku, który już w starożytności propagował dobre wzory.

Jeśli zaś mowa o dobrych wzorach, warto przypomnieć żywą do dziś ideę romantyczną, w myśl której doskonalenie się języka jest dziełem wielkich twórczych jednostek. Znane jest zdanie Norwida: „Nie miecz, nie tarcz – bronią języka, lecz – arcydzieła”. Czy jednak w istocie to jednostki wybitne tworzą wzorce językowych zachowań? Otóż zachowania językowe jednostek wybitnych bywają z natury rzeczy zbyt trudne do naśladowania dla niezbyt wybitnego ogółu. Toteż *Wybór...* utrwała teksty zarówno wybitne i nietypowe, jak niewybitne i typowe – zarówno autorstwa elity wyjątkowo dobrze władającej językiem, jak i ogółu władającego średnio i źle. Zamieszczamy więc i przykłady wielkiej poezji, i poezji popularnej, np. piosenki, której pierwszą egzemplifikację mamy już ze średniowiecza. Spośród poetyckich tekstów religijnych najwyższej próby zamieściliśmy dwa psalmy w różnych przekładach lub parafrazach – od najstarszych po współczesne; spośród prozaicznych – kazania.

Zróżnicowanie **regionalne** nie było dla nas zbyt istotne. Niniejszy wybór nie może więc zastąpić *Wyboru polskich tekstów gwarowych* Kazimierza Nitscha⁷. Uważaliśmy bowiem, że nacisk trzeba było położyć na język ogólny (ogólnonarodowy, literacki). Wyjątek na rzecz polszczyzny dialektycznej czy gwarowej uczyniliśmy głównie dla Śląska i (w mniejszym zakresie) Kaszub – zważywszy osobliwość sytuacji językowej tych terenów, zwłaszcza zaś zmienną sytuację kaszubszczyzny, niegdyś uważanej zazwyczaj za dialekt polski, dziś raczej powszechnie za odrębny język słowiański.

Jeśli zaś idzie o regionalne warianty języka literackiego, to dość dużo jest m.in. tekstów wielkopolskich i krakowskich, zwłaszcza dokumentujących czasy zaborów. Jeśli ponadto dopuściliśmy się może nadreprezentacji Łodzi (i okolic) oraz Ziemi Lubuskiej, to dla zaakcentowania, że niniejszy *Wybór...* powstał w tych właśnie dwóch miastach, gdzie lepiej lub gorzej realizowano i realizuje się język

⁷ K. Nitsch, *Wybór polskich tekstów gwarowych*, wyd. 3, Warszawa 1968.

ogólnopolski oraz wzory ogólnych zachowań językowych. W mniejszym zakresie Łódź pokazana jest jako miejsce funkcjonowania polszczyzny regionalnej.

Staraliśmy się o układ w pewnym sensie gniazdowy, aby nie dopuścić do zupełnej atomizacji zbioru, w którym „co snop, to inszego zboża”. Stąd gniazda czy raczej ciągi – autorskie, stylowe, gatunkowe, geograficzne, tematyczne itd. Można więc znaleźć np. z różnych epok: dany gatunek (mowa pogrzebowa, anegdota, zeznanie, przedmowa tłumacza, sylwetka), różnie opisane jedno wydarzenie (obłężenie Saragossy albo pogrzeb Szymborskiej), zjawisko („Murzyni australscy”), różne teksty jednego autora, np. Kajsiewicza, teksty Sienkiewicza i o Sienkiewiczu, stare i nowe teksty z Pabianic albo z Żelaznej itd. Wszystko to jest uwidocznione w indeksie.

Rozmiar. Jako zasadę przyjęliśmy, że przedstawiamy jakąś całość – albo więc tekst kompletny (co tylko w przypadku krótkich było możliwe), albo fragment stanowiący jednostkę w miarę zamkniętą, choć nieraz dość obszerną. Inaczej bowiem nie dałoby się pokazać np. realizacji gatunku. To niestety zwiększyło rozmiar *Wyboru*...

2. SPOSÓB PREZENTACJI

Układ tekstów

Przyjęliśmy w niniejszej publikacji układ chronologiczny. Różne przypadki szczegółowe, takie np. gdy występuje różnica między datą powstania autografu a datą kopii lub datą publikacji opisano w komentarzach. Zasada ogólna jest taka, że gdy nie zachował się autograf lub pierwodruk, decyduje data zachowanej kopii lub zachowanego druku. Jednolite gatunkowo kolekcje krótkich tekstów powstałe w dłuższym okresie (np. „opisy cudów”) zamieszczono pod datą tekstu najstarszego, wskazując zarazem daty graniczne (od – do).

Dzieląc książkę na dwa tomy i wybierając połowę wieku XIX jako cezurę, kierowaliśmy się względami wyłącznie technicznymi.

Tytuły

Staraliśmy się zachować oryginalny tytuł tekstu, unowocześniając jego pisownię; gdy był zbyt długi, skracaliśmy go. Gdy przedstawiamy rozdział dłuższego tekstu, podajemy oryginalny tytuł tego rozdziału. Jeśli czy to z całości dzieła czy z całości rozdziału wybrano część, po tytule następuje informacja: (*fragment, fragmenty, wybór*). W praktyce napotykalśmy na rozmaite trudne wypadki szczegółowe (np. był pewien kłopot z tytułami prasowymi, gdy nietytułowany tekst był częścią tytułowanego cyklu), ale w tym miejscu nie będziemy tych szczegółów

wykazywać. Gdy tekst nie ma oryginalnego tytułu, pozostawiamy tytuł tradycyjnie utrwalony (np. *Psalterz floriański*, a nie *Rękopis BN nr 7513*), albo nadajemy mu tytuł w nawiasie kwadratowym, np. [*Ogłoszenia prasowe*].

Pisownia. Zasady transliteracji i symbole edytorskie

Wybór transliteracji czy transkrypcji jako stosownego sposobu prezentacji tekstu zależy od tego, czy ma być on pomocny w dydaktyce polonistycznej, czy także w rozwijaniu zainteresowań przeszłością języka polskiego nie tylko przez filologów polonistów. Skoro liczymy na spełnienie wszystkich tych funkcji, byłoby najlepiej podawać teksty zarówno w transliteracji, jak i transkrypcji. Ale zależymy też od czynnika, takiego jak rozmiar publikacji, a ponadto wymienione wyżej cele mają swą hierarchię, toteż podajemy teksty w transliteracji, a w transkrypcji tylko wyjątkowo – w takich wypadkach, gdy dotarcie do oryginału nie było możliwe, tekst zaś mimo to z jakichś powodów uznany został za wart publikacji.

Podstawą jest zatem transliteracja. Stopień wierności wobec oryginału zależy od czasu, w którym tekst powstał. Najstarsze teksty obrazuje się jak najdokładniej. Jeżeli współautorzy niniejszego *Wyboru...* dostarczyli transliterację grafemiczną, zachowuje się ją. W takich wypadkach uwidocznił się krój liter, który niekoniecznie ma wartość funkcyjną w systemie fonologicznym. Z kolei w przypadku tekstów najnowszych wystarczały w zasadzie zwykłe odpisy. W sytuacji, gdy ważny był układ treści na stronie, staramy się go zachować – pokazujemy raczej kopię niż odpis.

Błędy ortograficzne i pomyłki pisarskie przejmujemy z tekstów oryginalnych bez poprawek. Osobne wykazywanie błędnej pisowni dotyczy okresu i typu tekstów, w których norma ortograficzna była już względnie ustalona. W tekstach średniowiecznych raczej nie da się wskazać błędów ortograficznych, natomiast da się wskazać „omyłki pióra”. Błędy i pomyłki opatrujemy w przypisach dolnych komentarzami *tak w rkpsie (druku, maszynopisie itp.)*, ewentualnie *bl.* (= błędnie) *w rkpsie (druku, maszynopisie itp.)*.

Zachowujemy litery wyróżniające się krojem lub znakami diakrytycznymi, co do których istnieje pewność lub przypuszczenie, że mają jakąś funkcję w systemie graficznym.

Zachowuje się:

- wszystkie znaki diakrytyczne i ich brak; palatalność spółgłosek oznaczoną różnymi znakami (‘, ˘, ˙) oddaje się kreską (akutem) nad literą;
- oryginalną pisownię łączną i rozdzielną;
- oryginalną pisownię małą i wielką literą;
- podwojenie znaków;
- oryginalną interpunkcję: kropkę (także kropkę umieszczoną na środku linii tekstu zasadniczego), średnik, dwukropkę, ukośną kreskę (jako odpowiednik przecinka);
- podkreślenia poszczególnych wyrazów.

Odróżnia się długie *ʃ* i krótkie *s*. Długie *ʃ* zachowaliśmy jako bardzo charakterystyczne dla dawnych rękopisów i druków, a przy tym w pewnym okresie mające nawet wartość polityczną, gdy reprezentowało stary porządek zwalczany przez siły oświeceniowe.

Litery *z* i *ʒ* zastępuje się przez *z* (i odpowiednie kropkowane na *ž*), jednak w nielicznych wypadkach zachowuje się je, gdy tekst jest w transliteracji graficznej.

Nie zachowuje się kropki lub dwóch kropek nad literą *y*.

Literę *z* zastępuje się przez *ž*. Ujednolica się różne kształty litery *r*.

Pozostawia się ° we frakcji górnej, np. *Jeg^o Mczi*.

Skróty *rc. rc.* oddaje się przez *etc.*; pozostawia się znak &.

Abrewiacji w zasadzie nie rozwiązujemy. Rozwiązania abrewiacji w tekstach średniowiecznych przejętych z dotychczasowych edycji przejmujemy wraz z tymi tekstami. Rozwinięcia wyrazów skróconych lub zapisanych z pominięciem znaku podane są tam we frakcji górnej.

Nie rozwiązujemy zatem każdorazowo licznych niegdyś skrótów form grzecznościowych, a to ze względu na niemożność ich precyzyjnego rozwinięcia. Formy te bowiem, dość stałe w piśmie, w mowie szybko ewoluowały, ulegając głównie fonetycznym redukcjom.

Ogólna informacja o odczytywaniu takich skrótów:

<i>wm, wnci</i>	– <i>wasza miłość, waszmość, waszeć, waść...</i> , <i>waszej miłości, waszmości</i> itd.,
<i>wkm, wxm, wkmci</i>	– <i>wasza królewska miłość, wasza książęca miłość, waszej królewskiej miłości (mości)</i> itd.,
<i>wmmmp</i>	– <i>wasza miłość mój miłościwy pan (pani), waszmość pan (pani), waćpan (waćpani)</i> itd.,
<i>wmmwmp</i>	– <i>wasza miłość mój wielce miłościwy pan (pani)</i> itd.,
<i>mciwy, mci</i>	– <i>miłościwy, miłościwa, miłościwe, mościwy, mości</i> itd.,
<i>i^omc, imc, im, imci</i>	– <i>jego (jej) miłość, jegomość, jejmość, jegomości, jejmości</i> itd.,
<i>jo</i>	– <i>jaśnie oświecony,</i>
<i>jw</i>	– <i>jaśnie wielmożny.</i>

Szczegóły i osobliwości wyjaśniono w komentarzach po tekstach.

Granice rządków (znakiem |) uwidoczniliśmy w tekstach do roku 1600, ale są odstępstwa od tej zasady w dwóch kierunkach. Z jednej strony nie zaznaczaliśmy granic rządków w tych tekstach wcześniejszych, co do których nie dysponowaliśmy stosowną informacją; z drugiej – znacznie rzadziej zdarza się zaznaczanie ich w tekstach późniejszych, zwłaszcza wówczas, gdy znak pozwala oszczędzić miejsca.

Wiersze tekstu oryginalnego nie są numerowane; odstępstwa od tej zasady dotyczą nielicznych utworów wierszowanych.

Jeśli znane nam były granice między stronami (kartami) oraz numeracja stron lub kart w tekstach sprzed 1830 r., zaznaczono je symbolem || oraz np. ||21v||. Wyjątkowo dotyczy to tekstów późniejszych.

Gdy zamieszczamy fragment wyjęty z tekstu, zawsze na początku, w opisie bibliograficznym, podane są strony (od – do), z którego ten fragment pochodzi.

Dawni drukarze pod ostatnim rządkiem strony umieszczali pierwszy wyraz strony następnej. Z tego powtarzania tu rezygnujemy, chyba że między zapisami wyrazu na stronie *recto* i na stronie *verso* jest jakaś różnica.

Symbole edytorskie

[aaaa]	– wyraz lub litery w rękopisie przekreślone.
{bbbb}	– wyraz lub sekwencja liter nadpisana w rękopisie ręką własną autora.
/cccc/	– wyraz lub sekwencja liter nadpisana w tekście inną ręką.
[dddd]	– rozwinięcia wyrazów skróconych lub zapisanych z pominięciem znaku; litery i wyrazy dodane, których w tekście brak; uzupełnienie miejsca uszkodzonego.
cccc	– w tekstach staropolskich (do XV w.): rozwinięcia wyrazów skróconych lub zapisanych z pominięciem znaku; litery i wyrazy dodane, których w tekście brak.
	– początek nowej strony.
100	– początek nowej strony i numer nowej strony.
	– koniec rządka.
⋮	– koniec kolumny.
[.....]	– miejsce nieczytelne lub uszkodzone; liczba kropek sugeruje prawdopodobną liczbę liter.
[...]	– opuszczenie fragmentu tekstu przez wydawcę niniejszego <i>Wyboru</i> ... ⁸
¶	– znak przeniesiony z tekstu oryginalnego.
⌞	– znak przeniesiony z tekstu oryginalnego.
◀	– znak przeniesiony z tekstu oryginalnego.
*	– znak przeniesiony z tekstu oryginalnego.
†	– znak przeniesiony z tekstu oryginalnego.

Inne symbole, jeśli zajdzie potrzeba ich użycia, stosuje się według *Zasad wydawania tekstów staropolskich*⁹.

Transliteracje przejęte z wydań krytycznych dostosowano do powyższych zasad. Zmiany dokonane w stosunku do tych wydań, a także wszystkie inne różnice między pierwowzorami a tekstami tu wydanymi, opisano w komentarzach wstępnych.

⁸ W nowszych tekstach, idąc za radą prawnika, ukryto lub zmieniono dane osobowe, dane – w tym nazwy – podmiotów (np. spółdzielni, fundacji, szkół), adresy nieruchomości itd. – co samo w sobie jest ciekawe ze względu na ujawnienie się dzisiejszego zakresu tabu językowego.

⁹ K. Górski, W. Kuraszkiewicz, F. Peplowski, S. Sasaki, W. Taszycki, S. Urbańczyk, S. Wierczyński, J. Woronczak, *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Projekt*, (przykłady oprac. J. Woronczak), Wrocław 1955.

Teksty opatrzone różnego typu omówieniami wybranych zjawisk, które w nich wystąpiły lub które stanowiły dla nich konteksty. Omówienia te umieszczono w przypisach, komentarzach, słownikach i w indeksie.

Przypisy dolne

Nie objaśniamy w przypisach dolnych form gramatycznych, zjawisk dawnej wymowy itd.; jeśli to konieczne, objaśnienia takie zamieszczamy w komentarzach.

W przypisach dolnych umieszczono:

– niezbędne informacje typu edytorskiego: wskazanie błędów, omyłek piśmarnych i drukarskich („literówek”) opatrzonych komentarzami „tak w rkpsie”, „tak w druku” itd., ewentualnie z dodaniem formy poprawnej po skrótce *zam.* (zamiast);

– tłumaczenie wtrętów i cytatów z łaciny i z innych języków obcych. Tłumaczenia fragmentów łacińskich następują po półpauzie, bez skrótów *lac.*¹⁰ Inne opatrzone po półpauzie skrótami *niem.*, *fr.*, *ang.* itd.;

– przypisy przejęte z tekstu cytowanego – z komentarzem: *przypis autora* lub *tp.*;

– nieliczne objaśnienia typu rzeczowego.

Komentarze

Komentarze są dwojakie.

Przed tekstem zamieszczamy jego krótki opis bibliograficzny: źródło tekstu, np. miejsce przechowywania rękopisu i jego sygnaturę, nazwisko autora, tytuł druku, miejsce i datę wydania oraz (jeśli to istotne) wydawcę itd. Potem następuje skrótowa nota edytorska: informacja o pisowni oryginalnej, o typie transliteracji, o jej osobliwościach i modyfikacjach.

Nazwisko autora nie jest osobno wykazywane w przypadku tekstów szablonowych, np. blankietów, które ktoś tylko wypełnił i złożył na nich podpis, a także protokołów urzędowych, a to ze względu na niemożność ustalenia udziału poszczególnych osób (pisarza, sekretarza, przewodniczącego posiedzenia...) w powstawaniu ostatecznej wersji tych tekstów.

Po tekście przedstawiamy autora (jeśli jest znany) i tekst w aspekcie filologicznym, a następnie krótko **analizujemy** język tekstów: przede wszystkim w płaszczyźnie genologiczno-pragmatycznej i funkcjonalno-stylistycznej. Ogólnym celem komentarzy jest ukazanie zmieniających się sposobów używania języka w obrębie różnego rzędu wspólnot komunikatywnych. Na zjawiska systemowe

¹⁰ Dotyczy to cytatów (przejawów częstego zwłaszcza w XVII i XVIII w. „przełączania kodów”); natomiast łacynizmy przyswojone przez polski system słownikowy i gramatyczny objaśniane są w słownikach pod poszczególnymi tekstami, podobnie jak inne wyrazy „trudne”.

(gramatyczne) i (orto)graficzne zwraca się uwagę wtedy, gdy są z jakichś powodów istotne: czy to z racji dawności tekstu, czy to z uwagi na innowacyjność faktu graficznego, jego osobliwość.

Komentarzy nie sporządzaliśmy według jednego schematu, a to ze względu na różnorodność tekstów i różnorodność kryteriów ich wyboru. Niektóre teksty wybierano ze względu na styl, inne z uwagi na realizację danego gatunku, ze względu na informacje o sytuacji językowej, jeszcze inne z rozmaitych innych jeszcze powodów. Zatem i komentarze bywają różne – niektóre eksponują zjawiska stylistyczne, inne genologiczne, jeszcze inne traktują tekst jako źródło informacji o sytuacji języka polskiego w danym czasie i na danym terenie itp.

Przyjęliśmy jako zasadę ogólną, że podstawowa wiedza o ewolucji systemu gramatycznego powinna być czytelnikowi znana z innych podręczników; niniejsza książka nie może ich zastąpić. Niemniej jednak wskazujemy na różne osobliwości fonetyczne i gramatyczne, zwłaszcza epok najstarszych.

Komentarze są różne i z tego powodu, że są różnego autorstwa. Autorom zaś zostawiono w tym zakresie pewną swobodę i nie starano się ujednoczyć komentarzy na siłę. Analizy są bardziej i mniej dokładne, bardziej i mniej specjalistyczne, niektóre można uznać za zaledwie „załączki” komentarzy. Nie uważaliśmy tu jednolitości za zaletę, bo nie traktujemy naszych komentarzy jako słowa ostatecznego o danym tekście. Zostawiamy możliwość dokładniejszej, bardziej pogłębionej analizy w procesie dydaktycznym oraz w opracowaniach naukowych – i **zachęcamy** do niej. Mamy nadzieję, że komentarze nie wyręczą studentów w samodzielnej analizie tekstów.

Niektóre informacje uznano za konieczne w każdym komentarzu. Tak więc podaje się imię i nazwisko autora, o ile są znane. W niektórych wypadkach (dotyczy to tekstów z naszej epoki) uznano jednak konieczność ich przemilczenia lub pseudonimowania. Potem następują daty urodzenia i ewentualnie śmierci, natomiast miejsce urodzenia wtedy, gdy to jest z jakichś względów istotne. Krótkie dane biograficzne umieszcza się w tych zwłaszcza przykładach, gdy autor jest mało znany. Uznaliśmy, że nie ma np. potrzeby wyjaśniania, kim był Juliusz Słowacki. Jeśli w *Wyborze...* jest kilka tekstów danego autora, informacje te umieszczamy po tekście najstarszym, chyba że dla późniejszego dzieła miały znaczenie jakieś nowe fakty biograficzne.

Zasada, w myśl której pewne zjawisko opisuje się czy analizuje szczegółowo tylko po tekście, w którym wystąpiło po raz pierwszy, dotyczy też opisu czy analizy zjawisk językowych. Prześledzeniu dziejów danego zjawiska na podstawie wybranego ciągu tekstów służy indeks rzeczowy.

W niektórych wypadkach po końcowym komentarzu (rzadziej wewnątrz takiego komentarza) umieszczamy odsyłacze do innych tekstów niniejszego *Wyboru...* poprzedzone skrótem zob.

Słowniki

W słowniczkach umieszczonych po komentarzach do tekstów podajemy znaczenia wyrazów, które uznaliśmy za niezrozumiałe dla dzisiejszego czytelnika. Kierowaliśmy się w tym względzie doświadczeniem dydaktycznym. Oczywiście potrzeby czytelnicze nie są jednakowe i nawet wśród autorów niniejszego *Wyboru...* ujawniły się pokoleniowe różnice znajomości znaczeń niektórych wyrazów.

Wyjaśnienia wymaga, dlaczego słowniki umieszczono osobno pod poszczególnymi tekstami, nie zaś w jednym zbiorczym słowniku na końcu *Wyboru...* Zdecydowała o tym, uwidaczniająca się również w niniejszym *Wyborze...*, ewolucja znaczeniowa wyrazów. Toteż za korzystne uznaliśmy związanie objaśnianych wyrazów z kontekstami, w jakich wystąpiły. Definicje bowiem uwzględniają to znaczenie, niekiedy rzadkie i osobliwe, które wystąpiło w danym tekście. Co prawda niektóre z wyrazów objaśniono wskutek tego wielokrotnie tą samą definicją, jednak takich wypadków nie jest w istocie wiele. Jeden dla całości słownik wiązałby się z koniecznością wielokrotnego przechodzenia od tekstu do odległego odeń słownika i szukania jednej z wielu być może definicji w danym artykule hasłowym, co byłoby kłopotliwe.

Objaśnienia wyrazów i form są możliwie jak najkrótsze, definicje zazwyczaj synonimiczne. Nie powołujemy się każdorazowo na słowniki, z których zaczerpnęliśmy definicje lub których definicje dostosowaliśmy do naszego materiału. Wyjaśnień szukaliśmy w słownikach języka polskiego; w niektórych wypadkach trzeba było sięgnąć także po słowniki innych języków.

W zasadzie nie objaśniamy wyrazów gramatycznych, których funkcji łatwo się domyślić z kontekstu. Nie objaśniamy też tego, co już zostało objaśnione w tekście, np. gdy we fragmencie podręcznika geometrii zdefiniowane są terminy geometryczne.

Indeks

Indeks ma umożliwić np. szukanie innych tekstów danego autora, przejawów danego zjawiska w różnych epokach, informacji o danym terenie itd.

Zawiera w szczególności następujące kategorie haseł:

- terminy użyte w komentarzach, opisujące zjawiska tekstowe i językowe, np. nazwy gatunków mowy, zjawisk stylistycznych, gramatycznych, ortograficznych itd.;
- nazwy osobowe – nie wszystkie, lecz imiona, nazwiska, pseudonimy autorów i/lub współtwórców tekstów, niekiedy ich adresatów, a także osób istotnych dla historii języka polskiego, o których są w tekstach wzmianki;
- nazwy miejscowe, geograficzne, jeśli są istotne dla historii języka, a konkretnie np. dla charakterystyki sytuacji językowej na danych terenach (Małopolska, Warszawa, Ukraina, Lwów itp.); także nazwy miejscowości lub regionów, w których teksty powstały;

- nazwy instytucji ważnych dla języka polskiego: uczelni, zakonów, także oficyn wydawniczych (do XVI w. zawsze), tytuły czasopism, w których teksty zamieszczono;
- nazwy innych zjawisk ważnych dla historii języka polskiego, np. niektórych wydarzeń politycznych;
- formy utrwalenia tekstu: rękopis (wykazane tylko z okresu po roku 1500), druk (wykazany tu tylko z okresu sprzed roku 1500), maszynopis itd.

Innych nazw własnych i pospolitych, uznanych za przygodne, w indeksie nie umieszczamy.

Liczby w indeksie oznaczają numery tekstów.

3. AUTORSTWO

Niniejszy *Wybór...* jest dziełem pracy zespołowej jako elementu szerszego przedsięwzięcia współpracujących od kilkunastu lat polonistycznych środowisk językoznawczych, zielonogórskiego i łódzkiego. Powstał jako materialny rezultat projektu badawczego: „Teksty do historii używania języka narodowego z aneksami” (nr 11H 11 008680) finansowanego w latach 2011–2014 przez MEN w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki i realizowanego w Katedrze Historii Języka Polskiego Uniwersytetu Łódzkiego we współpracy z Zakładem Historii i Pragmatyki Języka Polskiego Uniwersytetu Zielonogórskiego. W realizacji projektu brali udział:

– z Uniwersytetu Łódzkiego: Danuta Bieńkowska, Anetta Gajda, Marek Cybulski, Danuta Kowalska, Anna Lenartowicz, Anita Pawłowska, Magdalena Pietrzak, Jagna Świdorska, Anna Tomecka-Mirek, Elżbieta Umińska-Tytoń, Ewa Woźniak, Rafał Zarębski;

– z Uniwersytetu Zielonogórskiego: Stanisław Borawski, Magdalena Hawrysz, Magdalena Jurewicz-Nowak, Irmina Kotlarska, Iwona Pałucka-Czerniak, Dorota Szagun, Anna Wojciechowska, Marzanna Uździcka.

Całością kierował Marek Cybulski.

W pracach tego rodzaju zazwyczaj trudno ściśle wskazać wkład pracy poszczególnych członków zespołu. Tu postaraliśmy się to zrobić ze względu na obowiązujące teraz przepisy dotyczące oceny dorobku naukowego. Zatem szczególnie zaznaczamy, jaki udział mieli poszczególni członkowie zespołu w całości publikacji. Informacje takie są podawane dwukrotnie: pod lokalizacją i na końcu tekstu.

Przykład:

328. Aleksander Łętowski, *Błędy nasze* 1925 (fragmenty przedmowy)

A. Łętowski, *Błędy nasze. Rzecz o czystości języka polskiego na Litwie*, Wilno 1915, s. 5–6, 10–12.

Elżbieta Umińska-Tytoń

[← Osoba, która wybrała i dostarczyła tekst oraz odpowiada za jego transliterację lub transkrypcję.]

[TEKST]

Komentarz. Aleksander Łętowski (1859–1922) stał na stanowisku puryzmu językowego. W książce opublikowanej po ustąpieniu z Wilna Rosjan wzywał do ujednoczenia języka, którego regionalizmy uważał za dziedzictwo epoki porozbiorowej. Emocjonalizm tekstu wyraża się wyrazistym wartościowaniem (*szeptny, zabrudzony, zohydzony* i in.).

Marek Cybulski

[← Osoba, która odpowiada za komentarz i słownik do tekstu.]

Tłumaczenia fragmentów łacińskich (jeśli nie ma innej bez informacji szczegółowej) dokonała Anna Lenartowicz-Zagrodna, skorygował tłumaczenie Prof. Zbigniew Danek.

Niezależnie od tak wykazanego wkładu pracy poszczególnych autorów odpowiedzialność za całość publikacji spoczywa na redaktorze publikacji, którym jest Marek Cybulski. Jego autorstwa są prawie wszystkie słowniki zamieszczone pod tekstami.

Kończąc uwagi wstępne, pozostaje podziękować osobom nienależącym do zespołu autorskiego, które jednak w niniejszej edycji bardzo pomogły. O nieocenionej pomocy śp. Prof. Wacława Twardzika już była mowa. Doktorowi habilitowanemu Maurycem Olmie dziękujemy za udostępnienie i opracowanie edytorskie dwóch listów XIX-wiecznych, a Prof. Jackowi Brzozowskiemu i Prof. Barbarze Wolskiej za pomoc w analizie niektórych tekstów z XVIII i XIX w.

Szczególne wyrazy wdzięczności należą się Panu Prof. Bogdanowi Walczakowi, którego recenzja pozwoliła poprawić usterki i mankamenty merytoryczne niniejszej pracy.